

37. Поменник Межигірського монастиря (книга 1). – IP НБУВ. – Ф. 375/374 с. – Арк. 8.
38. Там само. – Арк. 8 зв.
39. Там само.

SUMMARY**Yana Shulga****NOTES OF MATERIAL AND NATURAL GIFTS IN THE NECROLOGY BOOK OF THE ST. NICOLAS PUSTYNNYJ MONASTERY XVIII CENTURY: ATTEMPT OF DECONSTRUCTIVE ANALYSIS**

Holding notes are analysed in the necrology book of the St. Nicolas Pustynnyj monastery, an offtype for the analogical sources of XVIII century. It was popular gifts for attention notes of material and natural kind, that carried in itself a ponderable sacral and of prayer value. Such gifts are divided into two kinds: to the typical (dressed for priests church things) and unique (liturgical books, icons).

Keywords: necrology book, ponderable sacral, dressed for priests, church things, liturgical books, icons.

Ірина Петренко

**ВЗАЄМОДІЯ ПАРАФІЇ І СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ
ЯК МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ
ПОВСЯКДЕННИМИ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИМИ
ВІДНОСИНАМИ МІРЯН ХVІІІ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ ПАРАФІЙ
РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ)**

Досліджено, що у ХVІІІ ст. шлюбно-сімейні відносини значною мірою регулювалися парафією, сільською громадою і мали публічний характер, а також залежали від громадської думки. Доведено, що у вирішенні шлюбно-сімейних конфліктів пріоритетне значення громада надавала звичаєвому праву, намагаючись забезпечити соціальний лад і спокій у соціумі.

Ключові слова: парафія, сільська громада, шлюбно-сімейні відносини, миряни, Російська Православна церква, звичаєве право.

Становлення Української держави, прогресивний розвиток суспільства істотно залежать від міцності шлюбно-сімейних відносин, які перебувають під впливом соціальної політики, а також економічних, культурних, освітніх умов. Зважаючи на корінні зміни в реалізації вітчизняної соціальної політики, необхідно враховувати і тенденції розвитку шлюбно-сімейних відносин, їх еволюцію протягом історичного поступу соціуму.

Особливістю ранньомодерного суспільства була рутинність різноманітних форм життєдіяльності. Безкомпромісне дотримання традицій у всіх сферах життя, у тому числі і в духовній, підозріле ставлення до всього нового, відповідало потребам самозбереження і відтворення традиційної системи відносин. Сім'я, сільська громада (община, мир) і парафія були універсальними органами управління людиною та її повсякденним життям.

Помітний внесок в осмислення шлюбно-сімейних відносин у селянському середовищі зробили праці прихильників «трудової теорії» О.Я.Єфименко і В.І.Семевського¹. У них простежуються певні тенденції: сім'я була переважно господарським союзом, шлюбно-сімейні відносини формувалися на основі господарської потреби, являючи собою різновид майнової угоди.

Такі точку зору критикував С.В.Пахман у двохтомній праці «Обычное гражданское право в России»². Він заперечував погляди на шлюб як на звичайну угоду між подружжям і підкреслював роль індивідуально-особистісних мотивів при укладанні шлюбного союзу. Однак учений не відкидав трудове начало у селянській родині, хоч і вбачав у ній передусім сімейний, а не господарський союз.

Компромісними щодо названих концепцій є праці історика І.Г.Оршанського, в яких розглянуто взаємодію в селянському середовищі звичаєвого і писаного права³.

Метою даної статті є проаналізувати взаємодію парафії і сільської громади у шлюбно-сімейних відносинах соціуму XVIII ст., вивити їх роль у розв'язанні повсякденних родинних конфліктів.

З джерел викристалізовується погляд на сім'ю селянина як необхідну умову життя. Тут закорінена ідея, що одруження – моральний обов'язок кожного. Шлюбно-сімейна поведінка селянина XVIII ст. обумовлювалася, головним чином, його поглядами на шлюб, сім'ю, дітей. Ці погляди ґрунтувалися на комплексі соціально-економічних факторів, основними з яких були неможливість існування селянського господарства окремо від сімейної форми організації, а також висока смертність і соціальна незабезпеченість. Уявлення про цінність сім'ї і дітей, шлюбно-сімейну поведінку були втілені в нормах звичаєвого права і селянської етики, яка багато в чому збігалася з православною етикою.

Шлюбно-сімейні відносини в селі мали не стільки інтимний, скільки публічний характер. У весіллі («акте весельном») брало участь майже все село, цнотливість нареченої привселюдно засвідчувалася. Молоді укладали шлюб не стільки з любові, скільки з волі батьків, яка відображала не їхнє суб'єктивне бажання, а інтереси сім'ї загалом. Усі сімейні конфлікти –

розподіл майна, непокора дітей батькам, перелюб, застосування фізичної сили до домочадців та інші – розглядалися на общинних сходах.

Громадська думка впливала на людей ранньомодерного суспільства, адже від неї залежало нормальне, безконфліктне життя людини в соціумі. Вирішуючи свої шлюбно-сімейні конфлікти, селяни спочатку зверталися до громади, а вже потім до парафіяльного священика. Особливо це стосувалося перелюбу, який вважався великим гріхом і порушенням спокою в громаді. Тим паче, що в замкнутому сільському просторі було важко уникнути свідків заборонених, гріховних інтимних зв'язків. Так, у березні 1794 р. священик с. Ястребщини Георгій Березинський рапортував до Глухівського духовного правління про «кровосмешение казенным крестьянином Герасимом Колесником <...> с невесткой его, а родного его сына женою Ксениею Захаровою дочери»⁴. Виявилося, що жінка сама поскаржилася на свекра, зазначаючи, що ще з 1793 р. через півроку після смерті дружини, він почав чинити насильство над нею. Герасим неодноразово змушував невістку до статевих відносин, коли її чоловіка Омеляна не було вдома. Зрештою, жінка не витримала і все розповіла чоловікові й іншим мешканцям села, а потім поскаржилася парафіяльному священикові.

У духовному правлінні свекор наполягав на тому, що «он с ней плотское сношение с согласия ее имел, а не насильственно»⁵. Причому трапилося це лише один раз. Виявилося, що Герасима вже звинувачували у статевих збоченнях (зносинах з тваринами), за що й було тілесно покарано.

Церковний суд систематизував усі документи, в яких ішлося про відповідальність за кровозмішування невістки і свекра: Кормча книга таким грішникам призначала жорстоке фізичне покарання, зокрема відрізання носа; Військовий устав Петра I карав перелюбників стратою; Правила Василя Великого призначали грішникам епитимію на 12 років.

Зрештою, враховуючи те, що перелюбники добровільно зізналися в гріховному зв'язку, але відкинувши твердження Герасима, буцімто він не чинив насильства над невісткою, а вступив у статеві зносини з нею за її згодою, духовний суд призначив найгуманніше покарання – 12-річну епитимію. З них один рік Герасим мав перебувати в монастирі, а Ксенія «в рассуждение, что она имеет мужа чрез все то время <...> под присмотром приходских их священников, а по освобождении оного Колесника из монастыря <...> чтобы он и сноха его к жительству <...> не только доме, но и в селении допускаемы не были»⁶.

Подробиці даної справи видаються важливими тим, що жінка про свій гріх розповіла чоловіку, далі місцевим мешканцям і тільки потім парафіяльному священику. Така поведінка характеризує роль сільської громади в

життя її членів, адже сором від здійсненого протизаконного вчинку і покарання за нього позбавляло порушника її підтримки. Тому боязнь бути вигнанцем, засудженим общиною, змушувала грішника щиросердно зізнаватися і каятися. На другому ж місці була небезпека церковного покарання і покутування провини шляхом відбування єпитимії.

У 1795 р. у слободі Ворожба Лебединської нижньої розправи 45-літній Яків Гончаров і його 22-літня невістка Настя, чоловік котрої, Яків, два роки тому втік з дому, чинили перелюб. Прижили дитину, «по рожденні коего невестка его в Филиппов пост созналась на духу священнику Марку Крамаревскому»⁷. Хрещеним батьком дитини став обиватель Михайло Резніченко.

Односельці зі співчуттям поставилися до вчинку грішників і погодилися взяти їх на поруки, наголошуючи, що Яків і Настя чесно розповіли про свій гріх. 39 чоловік під присягою запевнили, що до цього гріховного вчинку вони не були звинувачені в жодних злочинах. У цьому разі можемо говорити про толерування соціумом незаконнонароджених дітей.

Незважаючи на це Білгородська духовна консисторія покарала перелюбників: обох відшмагали нагайками, призначили 12 років єпитимії, чоловіку – 3 роки монастиря, жінці – 6 місяців, наказавши інший час перебувати під наглядом парафіяльного священика. Надалі їм було заборонено проживати в одному селі, щоб уникнути спокуси. Яків спершу не з'явився в монастир для спокутування гріха, а потім прибув і поведився добре. Настя втекла з монастиря⁸.

Дана справа важлива тим, що в ній простежується розуміння і певна солідарність соціуму (сільської громади) щодо гріховності перелюбників. Дружина Якова вже сім років, як покинула його, і мешкала у свого брата, Настин чоловік утік з дому. Свекор і невістка жили в одному домі. Таке тісне самотнє співжиття провокувало спокусу інтимних відносин, устояти перед якими було важко. Даний фактор пом'якшував вину гріхопадіння. Сільська громада навіть виявила бажання взяти перелюбників на поруки. Духовний суд, керуючись канонічними настановами, не рахувався зі слабкістю людської природи, визнав родичів грішниками і наклав церковну покуту.

Для позивача, котрий звертався в суд, більше значення мало не стільки дотримання норм законності, скільки відшкодування моральних і матеріальних збитків. Так само і судді, які були тісно пов'язані з спільнотою, опікувалися не стільки дотриманням букви закону, скільки збереженням спокою в громаді та вирішенням конфлікту. Згідно з дослідженнями українського історика В. М. Горобця, судді мали і власний матеріальний інтерес від такого виправлення надто жорстоких каральних постанов писаних правових кодексів у бік їх суттєвого пом'якшення⁹.

При укладанні шлюбу матеріальний розрахунок мав велике значення, що дозволяє деяким ученим трактувати шлюб як господарську угоду і заперечувати будь-яке значення прихильності, емоцій і наявності нематеріальних міркувань у наречених. Це твердження спрощує ситуацію і далеко не завжди відповідає дійсності. Звичайно, шлюби традиційно влаштовувалися батьками, і вони на перше місце ставили статус і репутацію сім'ї, з якою хотіли поріднитися. Крім того, батьки враховували особисті якості наречених і лише в останню чергу – особисті симпатії і нахили.

Згідно з традицією у XVIII ст. пошлюблені не влаштовували окремого господарства – нова сім'я ставала частиною вже існуючої родини нареченого, у його дім приходила невістка. Тому не можна лише матеріальними міркуваннями пояснити бажання батьків нареченого мати в домі роботящу, здорову, скромну невістку, як і бажання батьків віддати дочку заміж за здорового, працелюбного, сильного чоловіка з поважної сім'ї. Такий розрахунок включав психологічні, естетичні, моральні міркування, тому шлюб не був звичайною господарською угодою.

Траплялося, що вподобання батьків і дітей збігалися, бувало й навпаки, але найчастіше наречені не мали одне до одного яскраво вираженої симпатії або антипатії. Очевидно, що вона формувалася у процесі подружнього життя. Слід зазначити, що хоча протягом досліджуваного періоду бажання батьків переважало над уподобаннями дітей і саме вони керували їхньою долею, бажання наречених усе ж ураховувалося.

Шлюб у селян значною мірою був актом громадським на противагу тому індивідуальному, особистісному характеру, яким він виступав згідно з визначенням закону. Велике застілля, або весілля, мало надзвичайно велике значення через нього шлюб визнавався громадою, подібно до того як релігійним обрядом він освячувався в церкві. У буквальному значенні цього слова кожен член громади мав право брати участь у весіллі: знайомий або незнайомий, свій або чужий, друг або ворог. Це було невід'ємне право всіх і кожного. Весільне застілля на очах і за безпосередньої участі народу було атрибутом шлюбу. Кожен член громади тягнувся з останніх сил, аби гідно справити весілля і не осоромитися. Коли родина була бідною, весілля влаштовували у складчину. Визнання шлюбу громадою було значно важливішим, ніж церковне освячення, тобто суспільний, громадський бік був значно вагоміший за релігійний. Цей звичай особливо був поширеним на українських землях.

Іноді сільське товариство не вимагало при укладанні шлюбу обов'язкового благословення молодих батьками – його могло замінити громад-

ське благословення. При цьому громада керувалася вже не традиційним звичаєм (бути на боці батьків), а виробленою нормою, оскільки незгода батьків на шлюб часто відбувалася через їхнє небажання позбутися робітниці. І сільська громада, прагнучи забезпечити природне відтворення населення в межах поселення або села, вступала в конфлікт із традицією.

Церковній парафії в традиційній сільській общині належало особливе місце. Вона втілювала в собі єдність цілей і засобів православного виховання, охоплювала всі вікові категорії парафіян і формувала в них суспільну потребу в нормах християнської етики. Світосприйняття селян уособлювалося в концепції про промисел Божий. У теологічному плані ця концепція виражалася в дихотомії «передвизначення – свобода волі», яка спиралася на уявлення про всемогутнього Бога. Бог не може бути джерелом страждань, їх причина полягала в гріховній, зіпсованій природі людини. Однак і сам Бог не забував про свою паству і час від часу випробовував їх любов і терпіння, напускаючи голод, хвороби, стихійні лиха.

Через сповідь і всі форми парафіяльного життя селянська родина постійно перебувала у сфері впливу Церкви. Від інших світових релігій християнство відрізняється значною роллю регулярної сповіді у справі морального виховання вірян. Сповідь мала спонукати грішника до каяття, сприяти відновленню порушеного гріхами зв'язку між людиною і Богом. Тому нічого дивного немає в тому, що існували своєрідні посібники – тексти можливих питань і приблизних відповідей на сповіді, які полегшували виконання місії священика. Саме зі сповіддю було пов'язано запровадження сповідних відомостей (книг), які становили собою документи церковного обліку населення.

У дисциплінуванні соціуму простежується союз сільської громади і Православної церкви. Так, священнослужителі, на яких було покладено обов'язок стежити за моральністю мирян, зверталися за допомогою до соціуму – односельців, сусідів, родичів тощо за допомогою у з'ясуванні ступеня порушення норм громадського спокою грішником. Так, 16 травня 1789 р. Білгородська духовна консисторія прийняла до розгляду справу про двоєженство мешканця с. Одринка Валківського округу Харківського намісництва, батька двох дітей, 34-річного Трохима Кролевченка. Чоловік уподобав удову Меланію з с. Хрущова Микитівка. Священик Тимофій Строевський, котрий вінчав пару, повідомив, що Трохим запевнив його, «якобы первая жена уже умре, высватал за себя в тамошнего подданного Ефима Коваленка вдовую Меланию, за которые и выводные деньги помещику пять рублей Дмитрию Хрущеву заплатил»¹⁰. Односельці твердили, а Меланія ще й дала підписку про те, що вона з Трохимом

«плотского совокупления» не мала. Консисторія розірвала другий шлюб чоловіка і присудила Трохимові 7 років єпитимії, зобов'язавши повернутися до Тетяни. Покутувати єпитимію чоловік мав удома, «чтоб в платежах от него государственных податей не было остановки оставить в доме своем под присмотром духовного его отца»¹¹. Меланія від єпитимії звільнялася, як ображена сторона і, зважаючи на молодий вік (27 років), отримала право знову вийти заміж. Священика, котрий повинчав Трохима і Меланію, і диякона було оштрафовано, накладено єпитимію (відправлено в монастир) і застережено від подібних дій у майбутньому.

З січня 1774 р. по червень 1779 р. у Чернігівській духовній консисторії розглядалася справа про можливість повторного одруження мешканця с. Кропивня козака Стародубського полку Матвія Бірюкова. Прохання в консисторію подав його батько Іван, який повідомив, що його невістка Ірина, «оставя самовольно мужа своего, безвестно сойшла, чему де ведется больше семи лет, просил о дозволении онаму его сыну в другой раз в брак вступитья рассмотрения»¹². Це підтвердив парафіяльний священик і сусіди Іван Довженок, Іван Циган, Ісай і Лаврентій Довженки, Єлисей Тритузов.

З'ясувалося, що пара одружилася 10 років тому, однак шлюб їх тривав лише два роки. Жінка покинула чоловіка й малолітнього сина і «без малейшего какого либо принуждения самовольно оставя безвестно от него Матвея бежала»¹³. Консисторія дозволила чоловікові одружитися вдруге.

4 січня 1777 р. до Пирятинського духовного правління надійшло „доношение” від козака села Лазірки Григорія Іваненка такого змісту: „Женился я на девице села Тарандинец Анастасии Максимовой 1761 года сентября 21, которая поживши со мной недель 12 без всякой правильной причины неведомо куда того же 1761 года месяца мая 2 дня бежала. И хотя я многократно по разным местам оной жены своей Анастасии искал, однак оной же сыскать не мог. И от самого ее побегу и поныне, где они и в живых ли находится, или умре ?”¹⁴.

Слова Григорія підтвердили ієрей села Тарандинці Василь Прокопович, місцеві жителі – значковий товариш Михайло Величко, отаман Петро Яценко, козак Іван Ігнатенко та інші. У зв'язку з тим, що жінка відсутня вже 11 років, Григорій Іваненко скаржився: „ <...> а мне проживать без жены не без трудности, ныне намерен я с вдовою казачкою Лазорскою Евдокиею Черкашенковою законным браком сочетаться”¹⁵.

Письмові свідчення до духовного правління про те, що Анастасія дійсно відсутня вже 11 років і не відомо, де перебуває, подали священик села Тарандинець Василь Прокопович, лазірські козаки Іван Чмихало, Андрій і

Петро Нестеренко та інші¹⁶. Ураховуючи всі обставини справи, духовне правління 7 липня 1777 р. дало таку відповідь козакові Григорієві Іваненку: „Законным браком сочетаться дозволят”¹⁷.

28 січня 1787 р. до Білгородської духовної консисторії звернувся 27-літній мешканець слободи Мерефа Михайло Хоменко. Чоловік повідомив, що сім років тому одружився з Марією Ратицею. Після трьох місяців подружнього життя Марія втекла, хоча Хоменко запевняв, що «никакого от меня не имела изнурения и побоев»¹⁸. Це підтвердив чоловіків тесть Михайло Ратиця, а також сусіди Терентій Марченко, Іван Гутняк, Гордій Дяченко, Максим Хоменко й отаман Воронко. Михайло даремно розшукував дружину. Духовна консисторія звернулася до Харківського міського управління, щоб оголосити розшук жінки. Однак ніяких результатів такі зусилля не принесли.

Священик села Дащенки Трохим Сахновський подав у квітні 1795 р. рапорт до Пирятинського духовного правління, в якому просив дозволити йому одружити вихідця з дворян козака Василя Яценка із вдовою Мотроною Бойковською¹⁹. Її першого чоловіка у 1787 р. забрали на військову службу в карабінерний Чугуївський полк, де він і загинув²⁰.

Однак через те, що відповіді від духовного правління не було, сільська громада („сообщество”) знову подала колективне прохання: „Жительствующий в селе Дащенках из дворян Василь Яценко желает жениться на вдове Мотроне Бойковой, оставшейся по мужу ее Алексее Бойку, взятому в службу 1787 года в карабінерный Чугуевский полк и в оном умершему, для того Пирятинскому духовному правлению рапортуя, покорнейше просим оногo Яценка с показанной Бойковой позволить обвенчать, что подлинно первый муж ее Бойко умре в том никакого сомнения в обвенчании не имеется”²¹. 13 квітня 1795 р. надійшла відповідь від Пирятинського духовного правління до парафіяльного священика Трохима Сахновського: дозволити Мотроні і Василеві одружитися²².

Таким чином, село до початку ХХ ст. було носієм традиційної культури, яка ґрунтувалася на аграрному виробництві, переважно селянській соціалній структурі, звичаєво-правовому регулюванні відносин. Універсальною тріадою, яка керувала людиною, були сім'я, парафія і сільська община. Шлюбно-сімейні відносини перебували під контролем сільської громади і залежали від громадської думки. Традиційна селянська родина являла собою складний саморегульований суспільний організм, який жив і розвивався в єдиному історико-культурному руслі народної і православної культури. Девіантна поведінка (відхилення від норми)

каралася сім'єю і громадою в рамках звичаєвого права. Канонічні норми розглядалися церковними колами передусім як засіб оволодіння механізмом впливу на маси. Незважаючи на зусилля держави і Церкви, християнство не змогло перебудувати світогляд і менталітет народу. Сім'я так і залишилася тим ретранслятором, який зберігав і передавав родинні традиції. Склалася своєрідна цілісна система, в якій християнські норми і цінності поєднувалися з язичницькими обрядовими діями. Сутність християнського віровчення була маловідомою селянству і не дуже цікавила його. Повсякденна релігійна поведінка зводилася головним чином до дотримання звичаїв. Селяни були переконані в тому, що ці звичаї не суперечать нормам православ'я.

Перспективами подальших досліджень теми може бути розширення джерельної бази дослідження, хронологічних і територіальних рамок проблеми.

1. Ефименко А.Я. Исследования народной жизни. Обычное право / Александра Яковлевна Ефименко. – М. : «Русская» типо-литография, 1884. – XIV, 380 с.; Семевский В.И. Домашний быт и нравы крестьян во второй половине XVIII века / В. И. Семевский // Устои. – 1882. – № 2. – С. 63–107.
2. Пахман С.В. Обычное гражданское право в России / Семен Викентьевич Пахман. : [в 2 т.] – СПб. : Типография Второго Отделения Собственной Е. И.В. Канцелярии, 1879. – Т.2. – 1, 7, 400 с.
3. Оршанский И.Г. Исследования по русскому праву семейному и наследственному / Илья Григорьевич Оршанский. – СПб. : В типографии В. Безобразова и комп., 1877. – 498 с.
4. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 712, оп. 2, спр. 19, арк. 2.
5. Там само, арк. 3.
6. Там само, арк. 43.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 2009, оп. 1, спр. 3565, арк. 6.
8. Там само, арк. 26.
9. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / Віктор Горобець. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 229.
10. ЦДІАК України, ф. 2009, оп. 1, спр. 1662, арк. 8.
11. Там само, арк. 27 зв.
12. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 1, спр. 1103, арк. 1.
13. Там само, арк. 4.
14. Державний архів Полтавської області (далі – Держархів Полтавської обл.), ф. 801, оп. 1, спр. 301, арк. 1.
15. Там само, арк. 1.

16. Там само, арк. 3-3 зв.
17. Там само, арк. 4.
18. ЦДІАК України, ф. 2009, оп. 1, спр. 1058, арк. 1.
19. Держархів Полтавської обл., ф. 801, оп.1, спр. 1190, арк. 1.
20. Там само, арк. 3.
21. Там само.
22. Там само, арк. 6.

SUMMARY

IRINA PETRENKO

**CO-OPERATION OF PARISH AND RURAL COMMUNITY
AS MANAGEMENT MECHANISMS EVERYDAY MARRIAGE-DOMESTIC
BY RELATIONS OF LAYMEN OF XVIII CENTURY**

In the article told that in the XVIII century marriage-domestic relations were to a great extent regulated a parish, and had public character rural community, and also depended on public opinion. It is well-proven that in a decision marriage-domestic conflicts society gave a priority value an ordinary right, trying to provide a social structure and rest in society.

Keywords: parish, rural community, marriage-domestic relations, laymen, Russian Orthodox Church, ordinary right.

Людмила Третьяк

**ДІЯЛЬНІСТЬ ХОЛМСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ
ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ**

На основі архівних і друкованих джерел досліджується діяльність православного навчального закладу - Холмської духовної семінарії.

Ключові слова: Холмська духовна семінарія, православний навчальний заклад, церква.

На сьогодні не існує комплексного дослідження з історії Холмської православної духовної семінарії. Проте питанням освіти українського православного духовенства кінця XIX ст. займалися сучасні дослідники, такі як В. Рожко¹, Л. Рощина², А. Міронович³, М. Папезиньська-Турек⁴.

Пропонована стаття базується на документах Державного архіву м. Любліна (Польща), матеріалах періодичних видань, а саме: Холмская церковная жизнь за 1907, 1911, 1914, 1915 рр., Холмський народний календар 1909-1914 рр., Церковные Ведомости 1907, 1915 рр. Також надзвичайно цінним для даного дослідження є збірник статей, опублікований у 1910 р. з нагоди стоп'ятдесятиліття